

Izveštaj o doktorskoj disertaciji
EMOCIJE ŽIVOTINJA, EVOLUCIONI KONTINUITET I ETIČKE
IMPLIKACIJE
doktorantkinje Zorane Todorović

Odlukom Nastavno–naučnog veća Filozofskog fakulteta u Beogradu izabrani smo kao članovi komisije za analizu i ocenu doktorske disertacije *Emocije životinja, evolucioni kontinuitet i etičke implikacije* doktorantkinje Zorane Todorović. Na osnovu uvida u rad kandidatkinje, čast nam je da Nastavno–naučnom veću podnesemo sledeći izveštaj.

1. Podaci o kandidatkinji i disertaciji

Zorana Todorović je rođena u Beogradu 1970. godine, gde je nakon završene srednje škole upisala studije filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Tokom 90-tih godina boravila je u Velikoj Britaniji i pohađala nastavu filozofije na fakultetu *UCL* Univerziteta u Londonu. Krajem 90-ih vraća se u Beograd i nastavlja studije filozofije, a 2001. godine diplomira sa prosečnom ocenom 8,63 i ocenom 10 na diplomskom ispitu. Tema diplomskog rada je „Da li je *u principu* moguće stvaranje veštačke svesti“, mentor prof. dr Živan Lazović. Godine 2002. završava postdiplomski program Studije kulture i roda na Alternativnoj akademskoj obrazovnoj mreži (AAOM) sa prosečnom ocenom 9,90. Od 2003. do 2005. godine bila je zaposlena u Ministarstvu za dijasporu Vlade Republike Srbije kao Stručni saradnik za operativna pitanja saradnje sa dijasporom. U toku 2006. godine radila je kao profesor filozofije i logike u Trećoj beogradskoj gimnaziji. Počev od 2002. godine bavi se prevodjenjem knjiga i tekstova iz oblasti humanističkih nauka sa engleskog na srpski jezik i obratno, i objavljeno je više knjiga i tekstova koje je prevela za Zavod za udžbenike, Treći program RTS, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu itd. Član je Udruženja književnih prevodilaca Srbije. Doktorske studije je upisala 2013. godine i položila je sve ispite sa prosečnom ocenom 9,80. U julu 2016. godine učestvovala je u letnjoj školi sa Džefom Mekmanom u organizaciji Instituta za napredne studije u humanističkim naukama Univerziteta u Esenu, na temu „Rđavost patnje i smrti za životinje i osobe“. U dva njena rada anticipirani su neki od rezultata iz doktorske disertacije:

„Evoluciono poreklo emocija: kontinuitet između životinja i ljudi”. Beograd: Glasnik za društvene nauke, br. 6/2014, 45-62.

„Moralni i pravni status životinja“. Beograd: Glasnik za društvene nauke, br. 7/2015, 199-217.

2. Predmet i cilj disertacije

Zorana Todorović se u svojoj disertaciji bavi pitanjem emocija i moralnim statusom životinja. Predmet njenog istraživanja je veza između emocija životinja i etičkih pitanja koja se tiču životinja. Prema kandidatkinjinom mišljenju, ukoliko životinje doživljavaju bazične emocije, one, onda, poseduju interese koji su moralno relevantni i koje bi ljudi trebalo da poštuju. Konceptualni okvir njenog ispitivanja je teorija evolucije, tačnije Darwinova hipoteza o zajedničkom poreklu ljudi i životinja. Predmet njene analize su i saznanja iz oblasti neuronauka, budući da rezultati komparativnih neuronaučnih istraživanja emocija pružaju jak oslonac za tezu da veliki broj životinja, pre svega sisari i ptice, doživljava emocionalna osećanja. Osim toga, neuronaučna evidencija potkrepljuje hipotezu o evolucionom kontinuitetu između ljudi i drugih životinja. Treba takođe naglasiti da je jedan od najvažnijih predmeta istraživanja u doktorskoj disertaciji Zorane Todorović moralni i pravni status ne-ljudskih životinja. Ona u svojoj analizi razmatra kako je u aktuelnim zakonima o dobrobiti životinja određen njihov pravni status i kako bi, s obzirom na rezultate naučnih istraživanja, ovaj status trebalo da bude preinačen.

Osnovni cilj doktorske disertacije Zorane Todorović je da se pokaže kakve etičke implikacije ima zaključak da mnoge ne-ljudske životinje doživljavaju emocije. Analiza empirijske evidencije na koju se kandidatkinja poziva stoga je podređena ovom osnovnom cilju. Ona u radu izlaže argumente u prilog tvrdnji da osećajne životinje sa emocionalnim doživljajima imaju sopstvene interese zbog kojih bi ljudi kao moralni akteri drugim životinjama trebalo da pripisuju moralni status i trebalo bi da ih poštuju. U svojoj analizi Zorana Todorović je nastojala da pokaže da je radi zaštite dobrobiti i interesa životinja neophodno promeniti pravni status nekih osećajnih životinja, tj. obezbediti im status koji obezbeđuje poštovanje njihovih osnovnih prava.

3. Osnovne hipoteze od kojih se polazi u radu

Zorana Todorović u svojoj doktorskoj disertaciji polazi od hipoteze da postoji kvalitativni aspekt emocija, tj. emocionalni doživljaj koji se razlikuje od emocionalne reakcije ili bihevioralno-fizioloških promena. Ona u svojoj analizi brani hipotezu da barem neke životinje imaju kvalitativni doživljaj emocija, usled čega one poseduju interese koji su moralno relevantni. Kontekst teorije evolucije kandidatkinji služi kao osnova za hipotezu o evolucionom kontinuitetu između ljudi i životinja u pogledu emocija i pratećih neuroanatomskih struktura. Emocije se konceptualizuju kao proizvod evolucionog razvoja, što pruža oslonac za hipotezu da između emocionalnog života životinja i emocionalnog života ljudi nema kvalitativne razlike i da emocije životinja predstavljaju evolucione preteče ljudskih emocija. Na nabrojane hipoteze oslanja se središnja hipoteza u radu, prema kojoj mogućnost doživljavanja bazičnih emocija životinjama obezbeđuje poseban status: naime, ako životinje osećaju emocije, onda one imaju interese koje bi čovek trebalo da poštuje.

4. Prikaz sadržaja disertacije po poglavljima

Doktorska disertacija *Emocije životinja, evolucioni kontinuitet i etičke implikacije* podeljena je na dva dela (Emocije životinja i Etički stavovi prema životinjama), koji sadrže sedam poglavlja. Nakon prvog poglavlja koje je uvodno, u drugom poglavlju čiji naslov je **Teorije emocija, osnovni aspekti i klasifikacija**, izlažu se i analiziraju najrelevantniji teorijski pristupi emocijama tokom istorije filozofije. Posebna pažnja se poklanja Hjumovoj teoriji koja dovodi u pitanje tradicionalno shvatanje uloge emocija kao inferiorne u odnosu na razum. Kandidatkinja ovde razmatra klasične teorije emocija. Prvo je reč o Džejms-Langeovoj fiziološkoj teoriji, prema kojoj su emocije osećaji telesnih promena, a date telesne ili fiziološke promene suštinske komponente emocija. Nakon toga se razmatra Kenon-Bardova psihoneurološka teorija koja emocije objašnjava pomoću aktivnosti centralnog nervnog sistema, i to, pre svega, supkortikalnih oblasti mozga. Konačno, kandidatkinja u ovom poglavlju analizira i kognitivne teorije emocija u kojima se naglašavaju kognitivni aspekt emocija, tj. proces kognitivne interpretacije koji je u osnovi svakog emocionalnog stanja. Ove klasične teorije se kritikuju zbog toga što naglašavaju isključivo jednu komponentu emocija. Njima se suprotstavlja savremeno funkcionalno shvatanje emocija koje uzima u obzir sve važne komponente emocija. U nastavku poglavlja kandidatkinja objašnjava osnovne aspekte emocija, pravi distinkciju između emocionalnog ponašanja i emocionalnog osećanja i navodi još nekoliko najvažnijih komponenti emocionalnih stanja. Osim

toga, ona ukazuje na uobičajenu klasifikaciju emocija na bazične, u koje spadaju radost, tuga, strah i ljutnja, i složene emocije, poput saosećanja, ponosa, zavisti i ljubomore.

Naslov trećeg poglavlja je **Evoluciono poreklo i evolucionari kontinuitet emocija**, i u njemu se Zorana Todorović bavi evolucionim poreklom emocija i emocionalnog izražavanja. Ona najpre razmatra Darwinovu analizu izražavanja osnovnih emocija kod ljudi i životinja i njegovu tezu o zajedničkom poreklu i kontinuitetu između ljudi i životinja u pogledu emocionalnih izraza i emocija koje su u pozadini tih izraza. U ovom poglavlju se takođe analiziraju savremena istraživanja emocionalnih izraza u kojima je pokazano da ljudi i ne-humani primati imaju slične izraze lica za četiri osnovne emocije. Kandidatkinja ukazuje na to da se ovo tretira kao evidencija u prilog pomenutoj Darwinovoj hipotezi. U nastavku ovog poglavlja ona ukazuje na adaptivnu funkciju emocija i preispituje shvatanje emocija kao funkcionalnih adaptacija koje su nastale delovanjem prirodne selekcije tokom organske evolucije. U tom kontekstu analizira se Plučikova psihoevoluciona teorija koja objašnjava emocije kao odgovore organizma na važne probleme pred koje ga postavlja životna sredina, kao i adaptacionistički pristup u kojem se naglašava adaptivna funkcija emocija, budući da se one tretiraju kao karakteristike koje povećavaju adaptivnu vrednost organizma u određenoj životnoj sredini. Na kraju ovog poglavlja kandidatkinja analizira argumente koji ukazuju na to da se nivo primarnih emocionalno-afektivnih funkcija pojavio veoma rano u evoluciji i da je zajednički svim sisarima. Ovi argumenti dodatno osnažuju tezu o evolucionom kontinuitetu između ljudi i životinja u pogledu emocija.

U četvrtom poglavlju, pod naslovom **Neurobiološke osnove emocija**, kandidatkinja razmatra istraživanja neurobioloških osnova emocija ili „emocionalnog mozga“, počev od Meklinove teorije o limbičkom sistemu, pa sve do savremenih istraživanja moždanih mehanizama zaduženih za javljanje emocija, kao što su Leduovo i Panksepovo. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da se neurološki tokovi bazičnih emocionalnih sistema, koji odgovaraju bazičnim emocijama, nalaze u supkortikalnim oblastima mozga koje su homologne kod svih sisara, te da su ti bazični emocionalni sistemi zajednički svim sisarima. U ovom poglavlju se razmatra pitanje da li aktiviranje tih emocionalnih sistema dovodi ne samo do javljanja emocionalnog ponašanja, već i odgovarajućih emocionalnih osećanja. Ukazuje se na epistemološki problem koji se tiče proučavanja emocionalnih osećanja životinja: naime, pošto su subjektivni doživljaji neposredno pristupačni samo iz perspektive prvog lica, mi nikada ne možemo da budemo sigurni da li životinje zaista doživljavaju emocije kada se ponašaju emocionalno. Zorana Todorović navodi rezultate eksperimentalnih istraživanja u kojima su lokalizovanom stimulacijom određenih supkortikalnih oblasti mozga izazvane snažne

emocionalne reakcije, koje su kod ljudi bile praćene emocionalnim doživljajima. Ovi eksperimentalni rezultati, po njenom mišljenju, snažno podržavaju tvrdnju da životinje sa homolognim moždanim sistemima takođe imaju emocionalne doživljaje kada ispoljavaju odgovarajuće emocionalne reakcije.

U narednom, petom poglavlju (**Evidencija u prilog tezi da životinje doživljavaju emocije**) kandidatkinja analizira ključnu empirijsku evidenciju koja potkrepljuje tezu da bar neke životinje doživljavaju emocionalna osećanja. Ona razmatra bihevioralnu evidenciju koja se odnosi na sledeće fenomene: fleksibilno ponašanje životinja radi odgovarajućeg reagovanja u novim situacijama, komunikaciju životinja u prirodnim i eksperimentalnim uslovima koja predstavlja evidenciju o njihovim osećanjima i drugim subjektivnim doživljajima, emocionalno izražavanje životinja (izrazi lica, izražajni pokreti tela i razne vokalizacije) koje čini verovatnim da životinje zaista doživljavaju osećanja kada ispoljavaju emocionalne izraze slične ljudskim. Neuronaučna evidencija obuhvata pomenute rezultate savremenih eksperimentalnih istraživanja koji ukazuju na to da su supkortikalni neurološki tokovi zaduženi za bazične emocionalne sisteme homologni kod svih sisara. Ovi bazični emocionalni sistemi se mogu veštački aktivirati električnom ili hemijskom stimulacijom odgovarajućih oblasti mozga i tako izazvati koherentne emocionalne reakcije koje su kod ljudi praćene intenzivnim osećanjima, a kod životinja snažnim emocionalnim vokalizacijama koje su pokazatelj postojanja emocionalnih osećanja. Zaključak prvog dela disertacije je da je veoma verovatno da barem neke ne-ljudske životinje, pre svega sisari i ptice, imaju emocionalna osećanja.

Predmet proučavanja drugog dela disertacije su etička pitanja koja se tiču moralnog i pravnog statusa životinja. U šestom poglavlju (**Moralni status životinja**) razmatra da li (barem neke) životinje imaju moralni status i na kojim argumentima se zasniva tvrdnja da ga imaju. Kandidatkinja razmatra „argument marginalnih slučajeva” kojim se ukazuje na to da, ako su marginalna ljudska bića moralno relevantna, onda su i životinje koje imaju slične moralno relevantne karakteristike takođe moralno relevantne. Ona analizira pojam moralne relevantnosti i moralno relevantne karakteristike, za šta se uglavnom smatra osećajnost ili sposobnost da se oseća tj. dožive osećaji, emocije itd. U daljem toku analize ona predstavlja i preispituje različita etička stanovišta koja životinjama pripisuju moralnu relevantnost. Predmet njene analize je Singerovo stanovište da moralni princip jednakosti treba proširiti na životinje i podjednako uzeti u obzir interese svih osećajnih bića pri prosuđivanju ispravnosti nekog postupka. Nakon toga se bavi Reganovim gledištem, prema kojem su mnoge životinje subjekti života koji imaju moralnu relevantnost. Ova relevantnost proističe iz njihovog iskustva sopstvene dobrobiti, tj. iz interesa

koji su za ovu dobrobit vezani. Na kraju, predmet analize je i shvatanje da osećajne životinje imaju moralni status, ali niži od statusa ljudi, tj. da postoji skala različitih stepena moralnog statusa životinja, u zavisnosti od stepena osećajnosti. Kandidatkinja na osnovu prethodnih analiza zaključuje da osećajne životinje imaju moralni status i interese koji su moralno relevantni.

U sedmom poglavlju pod nazivom **Pravni status i prava životinja** kandidatkinja analizira pravni status životinja koji se zasniva na njihovom moralnom statusu. Ona razmatra aktuelne zakone o dobrobiti životinja, i to evropske propise i srpski Zakon o dobrobiti životinja, čiju polaznu osnovu predstavlja osećajnost životinja, a temelj tzv. princip „pet sloboda”. Kandidatkinja ukazuje na to da su u svim savremenim pravnim sistemima životinje shvaćene kao objekti prava a ne pravni subjekti, u skladu sa antropocentričnim shvatanjem prava. Ona pruža argumenti u prilog tvrdnji da bi trebalo promeniti pravni status životinja, barem nekih, i priznati im status pasivnih pravnih subjekata i određena osnovna prava koja bi štitila njihovu dobrobit i interese. Ona ističe da se to odnosi pre svega na životinje sa kompleksnim mentalnim životom i svesnim doživljajima, usled čega one imaju dobrobit i sopstvene interese koji se mogu zaštititi samo putem pravnih sredstava.

Poslednje poglavlje rada je **Zaključak**, u kojem se sumiraju rezultati ispitivanja i skiciraju neka nova pitanja koja postaju relevantna u kontekstu ovog razmatranja i predstavljaju potencijalni predmet daljeg proučavanja.

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Doktorska teza Zorane Todorović predstavlja u našoj filozofskoj sredini prvu sistematičnu studiju o vezi između evolucije emocija kod životinja i njihovog moralnog i pravnog statusa. Reč je, dakle, o problemima koji su veoma aktuelni i čija filozofska analiza je na samim začetima. Kandidatkinja u svojoj tezi nudi detaljnu analizu svih pozicija koje su relevantne za probleme kojima se bavi i ubedljivo brani svoju tezu o važnosti kontinuiteta između ljudi i ne-humanih životinja u pogledu emocija za status tih životinja. Osim toga, ona razmatra veliki skup empirijskih podataka i eksperimentalnih istraživanja koja obezbeđuju neophodnu evidenciju. Zaključak do kojeg dolazi zasnovan je na ozbiljnoj pojmovnoj i empirijskoj analizi. S obzirom na aktuelnost i novinu teme kojom se kandidatkinja bavi, ovo je najznačajniji doprinos njene doktorske disertacije.

5. Zaključak

Na osnovu uvida u doktorsku disertaciju *Emocije životinja, evolucioni kontinuitet i etičke implikacije* doktorantkinje Zorane Todorović može se konstatovati da disertacija ispunjava sve nužne formalne uslove. Uz to ona zadovoljava i sadržinske zahteve koji se odnose na temeljnu i celovitu obradu postavljene teme, na primerenost metodskog pristupa razmatranoj problematici i na poznavanje i korišćenje relevantne literature. Na osnovu svih karakteristika doktorske disertacije Zorane Todorović možemo da zaključimo da ona predstavlja originalno naučno delo i zato predlažemo Nastavno–naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da donese odluku kojom se odobrava usmena odbrana ove disertacije.

U Beogradu, 14. 1. 2019.

dr Eva Kamerer, mentor,
docent

dr Jovan Babić,
redovni profesor

dr Ljiljana Radenović,
vanredni profesor

dr Biljana Stojković,
redovni profesor Biološkog fakulteta u Beogradu